

Milan Dančuo

SACRAMENTARIUM ZAGREBIENSE – SAKRAMENTAR IZ ZAGREBA

U izdanju Papinskoga liturgijskog instituta, *Pontificio Ateneo sant'Anselmo* iz Rima i izdavačke kuće *Editoriale Romani* iz Savone, objavljena je tijekom 2024. knjiga Milana Dančua *Sacramentarium Zagrebiense. Studio ed edizione liturgica del codice MR 126 della Biblioteca Metropolitana di Zagabria*. [Sakramentar iz Zagreba. Studija i liturgijsko izdanje kodeksa MR 126 iz zagrebačke metropolitanske knjižnice].

Sacramentarium Zagrebiense, Sakramentar iz Zagreba, jedan je od najstarijih i najvažnijih srednjovjekovnih liturgijskih rukopisa u Hrvatskoj. Povezuje ga se s osnutkom Zagrebačke biskupije s kraja 11. stoljeća, što je također i kontekst začetaka, jezgre liturgijskog života u zagrebačkoj katedrali. Iz te se jezgre razvila crkvena organizacija u Biskupiji. Izdanje knjige *Sacramentarium Zagrebiense*, kojega je autor naslovio kao liturgijsko, ima dva velika dijela. Prvi dio posvećen je proučavanju sakramentara kroz četiri po-

glavlja: prikaz rukopisa, materijalna analiza kodeksa te povijesna i liturgijska analiza. Drugi dio po prvi put donosi cjeloviti prijepis teksta sakramentara, popraćen kritičkim aparatom. U prvom dijelu, a temeljeno posebno na istraživanjima Dragutina Kniewalda u prvoj polovici 20. stoljeća, autor uspostavlja okvire vlastitoga istraživanja. U tom smislu, taj dio studije donosi i *status quaestionis*, odnosno sažetak svih dosadašnjih studija s liturgijskog, povijesnog, muzikološkog i umjetničkog gledišta.

Autor također donosi prvo sustavno istraživanje o temi čuvanja i pohrane ovoga rukopisnoga kodeksa u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, analizirajući sve postojeće kataloge kako bi uspostavio povijesni okvir njegova dolaska u Zagreb. Povijesni izvori nedvosmisleno dokazuju prisutnost rukopisa u Zagrebu 1394. godine. Ipak, analiza sadržaja potvrđuje hipotezu da je rukopis prisutan u Zagrebu najvjerojatnije od samoga osnutka

Biskupije. Ovo je prvi pokušaj da se prikupe sve studije koje se izravno ili neizravno bave sakramentarijima u hrvatskom i mađarskom kontekstu. Ovaj pristup nam omogućuje konsolidaciju svih postojećih rezultata. Studija ih posljedično tako čini dostupnima širim i interdisciplinarnim kontekstima.

Po prvi je put načinjena i materijalna ili kako se to u diplomatskoj znanosti preciznije izriče, kodikološka i paleografska analiza rukopisa. Paleografski nalazi upućuju na zaključak da rukopis potječe iz 11. i 12. stoljeća. Detaljna analiza ukrasa i notnog zapisa potvrđuje isti zaključak. Sakramentar je kako komparativne analize pokazuju bio prepisan iz primjerka koji je došao iz sjeverne Francuske, posredstvom južne Njemačke. Potom je na negdje na području Ugarske prepisivan potkraj 11. stoljeća. Analiza povijesnog konteksta rukopisa bila je složena i zahtijevala je istraživanje u različitim smjerovima. Elementi sadržaja već su omogućili znanstvenicima da točnije utvrde da naš sakramentar pripada kontekstu sjeverne Francuske. Povijesna analiza dakle nadi-lazi hrvatski i mađarski kontekst, a uključuje i francusku komponentu i obuhvaća povijesno razdoblje prije 11. stolje-

ća. U svakom slučaju, sadržaj sakramentara i njegove karakteristike odražavaju u geografskom smislu upućuju na redakciju koja bi nastala na sjeveru Francuske sredinom 9. stoljeća.

Proučavanje pokrštavanja mađarskog teritorija za vrijeme vladavine kralja Stjepana I. Mađarskog u prvoj polovici 11. stoljeća nudi nekoliko ideja za vjerovanje da su primjerak, iz kojega je Sakramentar iz Zagreba prepisan, a u to vrijeme već zastario, donijeli benediktinski misionari iz sjeverne Francuske. Istraživanje je istaklo ulogu svetog Rikarda, opata opatije Saint-Vanne kod Verduna, koji je posjetio Mađarsku i održavao kontakte s kraljem Stjepanom. S obzirom na predloženu hipotezu o porijeklu egzemplara, odnosno primjerka koji je poslužio kao osnova prijepisa, opat Rikard je mogao poslati redovnike kao misionare iz jedne od opatija pod njegovom upravom. Iz tog razloga, Kniewaldova hipoteza, koja sugerira Fontenelle kao podrijetlo primjerka, proširena je kako bi uključila i Arras i Gent koji su također bili pod Rikardovom upravom. Te se opatije predlažu kao posrednici preko kojih je egzemplar mogao biti premješten na mađarsko područje. Prisutnost imena svetog Bava u sankto-

ralu i povezanost s opatijom u Gentu u Flandriji ukazuje na to da je najvjerojatniji put primjerka u Mađarsku uključivao redovnike iz Fontenella.

Na mađarskom području, danas očito nesačuvani primjerak, poslužio je kao uzor za prijepis našeg sakramentara. U liturgijskoj analizi poseban je naglasak bio usmjeren na dva sloja dodana i stvorena na mađarskom teritoriju. Time se pokušalo preciznije odrediti gdje se sakramentar prvotno koristio. Analiza prvog od rečenih slojeva, vidljivog u sanktoralu, ukazuje na samostan na području Ostrogonske metropolije, jer pokazuje štovanje svetaca pustinjaka Andrije Zoerarda i Benedikta iz Skalke, koji se vjerojatno nalazio u današnjoj Slovačkoj. Nedavna hipoteza o Dömösu, koju su predložili mađarski povjesničari, održiva je i dalje za razmatranje, pod uvjetom da buduća istraživanja eventualno potvrde postojanje benediktinskog samostana na tom mjestu, ali koji bi postojao prije ustanove župe. Autorova hipoteza, dobro potkrepljena, usmjerava kao mjestu korištenja prema području današnje Slovačke, tada u sastavu Ugarskog kraljevstva, točnije do danas nepoznatog samostana svete Margarete. Drugi mađarski sloj dodan zavjetnim

misama u tehničkom smislu nudi više tragova za precizniju dataciju (1092.-1093.), u usporedbi s drugim razmatranim hipotezama.

Završni dio povijesne analize bavi se pitanjem prisutnosti ovoga sakramentara u Zagrebu, po kojemu je i nazvan *Sacramentarium Zagrebiense*, *Sakramentar iz Zagreba*. Hipoteza o dolasku u Zagreb u vrijeme osnutka biskupije, prema autoru, vjerojatna je iz više perspektiva. Istaknuta je uloga princa Álmosa, kojeg je ugarski kralj Ladislav I. imenovao hrvatskim vojvodom (1091.-1095.), što se poklapa s osnutkom Zagrebačke biskupije. Naime pretpostavka je da je Álmos koristio liturgijske knjige, uključujući i naš sakramentar, za organiziranje liturgijskog života u novoosnovanoj Zagrebačkoj biskupiji. Autor stoga zaključuje da je sakramentar bio povezan s benediktinskim samostanom u današnjoj Slovačkoj, te s vojvodstvom kraljevske obitelji. No zaključak nije konačan, otvoren je za raspravu: autor u analizi nudi nekoliko prijedloga za daljnje rasprave, a koje su usklađene s nedavnim stajalištima mađarskih povjesničara, koji datiraju rukopis u rano 12. stoljeće u Dömös.

Liturgijskom analizom pokušalo se identificirati sve faze

koje su uključene u formiranje i egzemplara i posljedično našega rukopisa, u svrhu kreiranja njegove genealogije. U izvornom sloju je jezgru grgurovskih sakramentara, koja pokazuje različite utjecaje gelazijevske tradicije, osobito u temporalu. Najznačajnije osobitosti su u korizmenom vremenu, posebice četvrtkom i subotom koji prethode Prvoj korizmenoj nedjelji i Cvjetnici, gdje običaji odstupaju od verzije grgurovskoga *Hadriana* i slijede druge izvore. U tom smislu grgurovski tip koji je prisutan u našem sakramentaru prethodi verziji koju je papa Hadrijan I. poslao Karlu Velikom krajem 8. stoljeća. A obrasci za korizmene četvrtke i za subotu prije Cvjetnice nalikuju onima koji se nalaze u Tridentskom sakramentaru, *Sacramentarium Tridentinum*, čime se odražava korištenje postojećih izvora kako bi se nadoknadila odsutnost molitvi za te dane u primitivnoj tradiciji iz 9. stoljeća.

Pored ostalih uočenih posebnosti koje opet sugeriraju već spomenute hipoteze i zaključke o provenijenciji i vremenu nastanka bilo egzemplara, bilo našega primjerka, moglo se pristupiti i izradi tzv. geneaološkoga stabla. Genealogija je istakla i nekoliko kritičnih točaka. Naime, pri-

mitivna gregorijanska verzija koja se nalazi u primjerku mogla bi potjecati i prije 690. godine, ili u najmanju ruku prije pontifikata Grgura II. (715.-731.), koji je uveo formulare za korizmene četvrtke. Obrazac za blagdan svetog Grgura Velikog, dodan nakon 690., nedostaje u našem sakramentaru, što ukazuje da potječe iz ranijeg izvora koji odražava verziju teksta u koji blagdan još nije bio uključen. Autor postavlja hipotezu da je jezgru rečenog primitivnog gregorijanskog tipa, koji prethodi Hadrianumu i blisko se slaže s Tridentskim sakramentarom, sastavio u Toursu krajem 8. stoljeća, vjerojatno sam Alkuin. Potom je obogaćen je elementima iz liturgijske tradicije Toursa i drugih postojećih izvora. Primjerak ovog teksta doživio je daljnja uređivanja u sjevernoj Francuskoj tijekom 9. stoljeća, uz različite dodatke i izvore lokalne tradicije. Napokon, u posljednjem desetljeću 11. stoljeća, konačno je, uključivši i dva mađarska sloja, prepisan u novi rukopis, odnosno naš *Sacramentarium Zagrebiense*.

Konačno možemo sumirati da je ovo izdanje prvi pokušaj prikaza cjelovitoga teksta Sakramentara iz Zagreba u liturgijskom izdanju koje se pridržava suvremenih kriterija liturgijske znanosti. Istraživa-

njem je uspješno uspostavljena poveznica između povijesti sakramentara i osnutka Zagrebačke biskupije, čime je dodatno potvrđena i postavljena hipoteza o dolasku rukopisa u katedralu u tom razdoblju. Ne-ka pitanja i dalje ostaju otvorena za istraživanje. U svakom slučaju dosezi ove studije i istraživanja koje joj je prethodilo ograničeni su dostupnošću povijesnih izvora.

Na kraju autoru možemo izreći samo pohvalu za izuzetan rad. Također i preporuku da se studija ili njezin dio čim prije prevede i na hrvatski jezik kao i na engleski jezik, čime bi se još lakše predstavila i svjetskoj javnosti. Prema mogućnostima bi bilo idealno da se, također čim prije, načini i faksimilno izdanje rukopisa Sakramentara iz Zagreba. Konačno možemo zaključiti kako je ova studija kamen međaš za eventualna buduća istraživanja rukopisa iz istoga i kasnijih razdoblja i unutar Zagrebačke biskupije, ali i moguće veze sa srednjovjekovnim liturgijskim knjigama iz ostatka Hrvatske, posebno

južne. Cilj istraživanja nadilazi puko osvjetljavanje povijesti osnutka Zagrebačke biskupije i početaka njenoga liturgijskog života; također nastoji istražiti povijesne veze i utjecaje između Zagrebačke biskupije i Ugarskog kraljevstva u visokom srednjem vijeku. Francusko podrijetlo sakramentara upućuje na hipotezu da su početne faze liturgijskog života u Zagrebu bile pod posrednim utjecajem sjeverne Francuske, za razliku od njemačkih utjecaja u kasnijim razdobljima. Upravo je to bilo vrijeme kada se na franačkom području rađa nova mješovita liturgijska tradicija, tradicija koja nastavlja utjecati na rimsku liturgijsku praksu praktično sve do danas. Zagrebačka (nad)biskupija i metropolija od svojih početaka pripada tom kulturnom području, pa i na liturgijskom području. Analiza sakramentara predstavlja početni pokušaj istraživanja liturgijske i povijesne dimenzije rukopisa, ali i povijesti Zagrebačke (nad)biskupije.

Domagoj Volarević